

A Mikszáth-értelmezéstörténet irányai

Radnai
Dániel Szabolcs

A Mikszáth-életmű értelmezéstörténetének fölmérésére irányuló törekvések az 1990-es évek második felében megindult tudományos „Mikszáth-reneszánsz” nyomán nyertek érdemi megfogalmazást. 1997-ben Beke Albert szentelt tanulmányt a Mikszáth-kép változásainak, Szentgyörgyi Csaba pedig 2017-es disszertációjában foglalkozott behatóan a Mikszáth-befogadás kérdésével.

Most mégis inkább egy analitikusabb, végső soron tipológiát felrajzoló értelmezést, Milbacher Róbert gondolatmenetét idézem, amely szerint a Mikszáth-értésnek három domináns iránya különíthető el: az első a „nagy mesemondó”, a Jókai Mór életműve és Mikszáthra gyakorolt hatása nyomán kialakult olvasási hagyomány, a második a realista Móríc Zsigmond előkészítőjeként láttatott, a modernség nézőpontjából megfogalmazott Mikszáth-portré, a harmadik pedig a relativizáló, relativista (vagy épp cinikus) Mikszáthról alkotott elképzelés, amelynek a 20. század során is voltak nem érdemtelen értelmezői (Oláh Gábor, Zsigmond Ferenc, Karácsony Sándor, Németh G. Béla), ugyanakkor mai Mikszáth-értésünkhöz is közelebb áll. (MILBACHER Róbert, *A Mikszáth-befogadás főbb irányairól*, Tiszatáj 2011/11., 80–87.)

Jóllehet a recepció jellegzetességeit Móríc Zsigmond 1910-es Mikszáth-nekrológiájából – azaz hogy annak egy mondatából – kibontó gondolatmenet kíváncsian láthatóvá teszi a Mikszáth-olvasás legfontosabb dinamikáit, nem érdektelen egy vázlatos hosszmet-szetet adni az értelmezéstörténet különböző korszakairól, amolyan longue durée-ként fölfogva az immár másfél százados – irodalmi, kritikai és politikai konjunktúrákon átívelő – Mikszáth-recepciót.

Mint ismeretes, Mikszáth Kálmán nyilvános irodalmi pályafutásának első évtizede nem volt sikerkorszak: első,

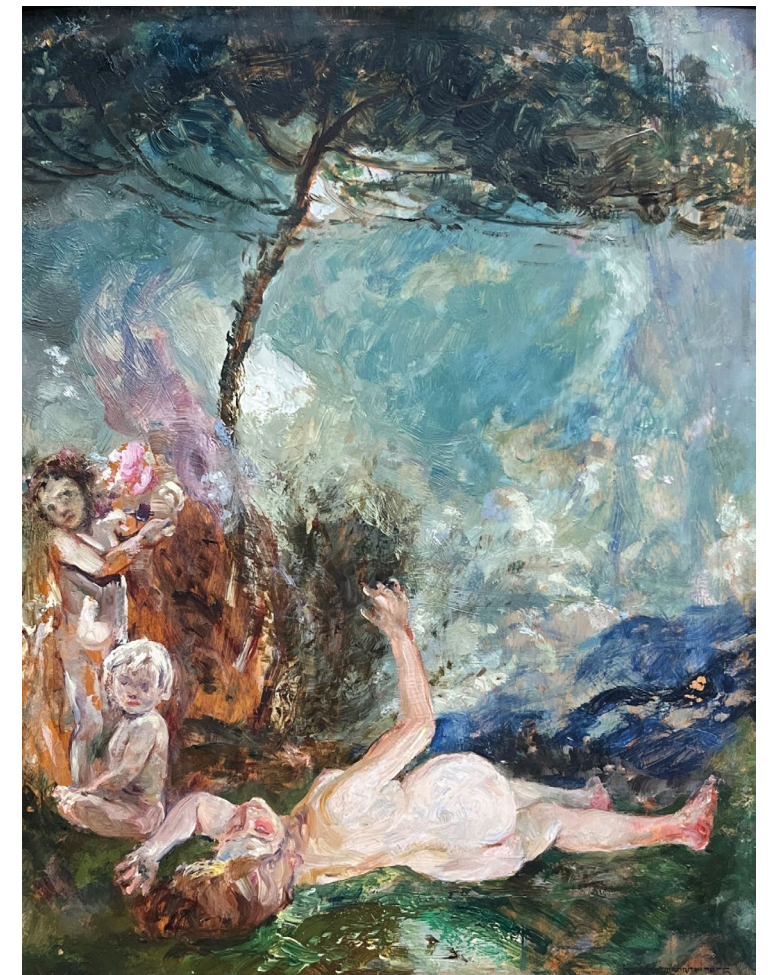
[a] Jókai-párhuzam a sikert meghozó két felvidéki tárgyú novellaciklusról, a *Tót atyafiak*ról és *A jó palócokról* szóló kritikákban még nem bukkan fel.

[...] első, 1874-ben kiadott, kétkötetes elbeszélésgyűjteményéről csupán rövid ismertetések íródtak, s mire 1881-ben a még Szegeden kiadott *Tót atyafiak* című kötet a kritikai figyelem középpontjába került, sok irodalmi-publicisztikai megszólalásforma kikísérletezésén (és számos egzisztenciális krízisen) túl volt.

1874-ben kiadott, kétkötetes elbeszélésgyűjteményéről csupán rövid ismertetések íródtak, s mire 1881-ben a még Szegeden kiadott *Tót atyafiak* című kötet a kritikai figyelem középpontjába került, sok irodalmi-publicisztikai megszólalásforma kikísérletezésén (és számos egzisztenciális krízisen) túl volt. Érdekes módon a szerző halála után dominánssá vált – s a Mikszáth-pályakép ismeretében teljességgel jogos – Jókai-párhuzam a sikert meghozó két felvidéki tárgyú novellaciklusról, a *Tót atyafiak*ról és *A jó palócokról* szóló kritikákban még nem bukkan fel. A kortárs értelmezők – Mikszáth népies elbeszélői hangjának méltatása mellett – főképp kortárs világirodalmi mintákat (például Alphonse Daudet, Bret Harte) emlegettek, s a későbbi, már a beérkezett írók ünneplő szövegekben is leginkább a népszerűség fokának érzékeltetésére szolgált Jókai mintája. Mikszáth „föllépése” (azaz sokadik pályakezdése) jól mutatja a század közepén kimunkált (nép)nemzeti tradicionalista kritikai paradigma megcsontosodását: míg Mikszáth palóc kötetait, egyre-másra megjelenő népszerű kisregényeit és műfaji újításnak számító országgyűlési karcolatait ünnepelte a sajtó és az olvasóközönség, Gyulai Pál és Péterfy Jenő nem tulajdonítottak különösebb művészi értéket elbeszéléseinek. Péterfynek *A beszélő köntös*ről írott kritikájában kifejtett bírálat, miszerint „rég regényeink törökvilágát ma aligha tűrhetnők meg másként, mint az operett mezében; s Mikszáth – Jókai után – már csak ezt a vidámabb hűrt pengetheti”, utóbb az esztétizáló modernség szerzőinek évrendszerében is gyakran felbukkant (PÉTERFY Jenő, *Mikszáth Kálmán: A beszélő köntös* [1889] = Uő. *Magyar irodalmi bírálatok*, M. Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, [1938.] 57). Se dilemma – a Mikszáth-szövegek egyszerűségének, bugyutaságának, operettes/mesei világképének vélelme a kétségtelen közönségsiker ellenében – az 1910-es Mikszáth-jubileum nyomán született, s a szerző váratlan halálát követő nagyszabású értelmezésekben is temperálja az elismerő szölamokat. Külön érdekessége a Mikszáth életében s halála után kifejtett értékeléseknek, hogy ki-ki

menyire másképp viszonyult Mikszáth újságírói ténykedéséhez, illetőleg az újságírás és a szépirodalom Mikszáth-életműben hangsúlyosan exponálódó kapcsolatához. A *Tót atyafiak* szerzőjét üdvözlő Szemere Attila 1881-ben afölött sajnálkozik, hogy Mikszáth mennyi mindent nem írt meg tízéves hasztalan újságíróskodása idején – mindennek szöges ellentétéként 1910-ben Móríc Zsigmond egészen radikális módon az újságíró Mikszáthot, a tárca mesterét helyezi a modern irodalom folytatandó hagyományai közé. E tekintetben józanabb – s a mai Mikszáth-kutatás belátásaihoz jobban illeszkedő, modern felfogású – álláspontot képviselt Mikszáth

▼ Magyar Mannheim
Gusztáv: *Tavasziünnep*,
olaj, fa, 42×32 cm
(Kieselbach Galéria)

Mikszáth Kálmán

A mi fejedelmünk és övéi

részlet

Jókait olvasni több mint gyönyörűség. Az már kéj. Míg kezünkben van könyve, teljesen varázsa alatt állunk: mintha nem is igaz dolgokat idomítana át mesékké, hanem meséket tenne igazakká. Hősei úgy élnek, úgy cselekszenek, és úgy járnak, ahogy azt mi szeretnők. Jóкаи lelke a mi lelkünk, s az ő lelke mindazzal felruházza őket, amit számukra a mi lelkünk kíván.

▼ Jánossy Ferenc: *Tasso a bolondokházában*, olaj, vászon, 85x75 cm, 1961 (Jánossy Képtár; HUNGART © 2025)

másik közismert követője, Herczeg Ferenc, aki épp azt hangsúlyozta 1928-as emlékbeszédében, mi mindent nyert Mikszáth (és a magyar irodalom) a századvég sajátóéletéből, a professzionizálódó újságírásból.

Mikszáth Kálmán negyvenéves írói jubileuma nyomán és 1910. május 28-án bekövetkezett korai és váratlan halála után rövidesen elkészültek az első

nagyszabású Mikszáth-portrék és -biográfiák, amiképp a magyar irodalom első vonalának számos szerzője is megemlékezett a nagy palócról. A pályaképet még helyzetközelből értékelő, meglehetősen heterogén módszertannal dolgozó korai életrajzok (Várdai Béla, Gyöngyösy László, Rubinyi Mózes kötetei) mellett érdemes kiemelni az 1945 előtti korszak legmaradandóbb Mikszáth-értelmezését, Schöppflin Aladár 1941-es monográfiáját, amely átfogó prózapoétikai elemzését adta Mikszáth alkotásmódjának.

Különös fejleménye a recepciónak, hogy az 1949 után teljes pompájában kibontakozó hazai marxista irodalomtudomány épp egy olyan szerzői életműben, Mikszáthéban vélte megtalálni a kritikai realizmus előzményét, amelyet az első Nyugat-nemzedék „új komolysága” épphogy bírálat tárgyává tett, s idejétmúltnak ítélt. A hazai történelmi materialista, realizmus-fókuszú irodalomtörténet-írás legelső, vízióértékű produktuma Király István 1952-es (1960-ban átdolgozott formában újra megjelent) Mikszáth-monográfiája lett, amelyért a szerző egy év múlva Kossuth-díjat is kapott. Mint a háború utáni magyar irodalom fejleményeit feldolgozó, marxista szellemiségű könyvsorozat első kötetében olvasható, „irodalmi múltunk újraértékelését, a távlatos kutatások megindítását kezdeményező folyóiratcikkek és tanulmányok mellett új műfajként jelent meg 1952-ben Király István *Mikszáth Kálmán* című monográfiája. Jelezve: irodalomtörténetírásunk a nagyobb

Mikszáth Kálmán negyvenéves írói jubileuma nyomán és 1910. május 28-án bekövetkezett korai és váratlan halála után rövidesen elkészültek az első nagyszabású Mikszáth-portrék és -biográfiák [...].

▲ Simona Kotiers: *Sebek*, akril, vászon (az alkotó engedélyével)

vállalkozások küszöbére érkezett.” (AGÁRDI Péter, *Az irodalomtörténetírás története = A magyar irodalom története 1945–1975*, szerk. BÉLÁDI Miklós, Akadémiai, Budapest, 1981, 314.) Persze Király lendületes, kitűnő retorikával megírt, ugyanakkor tárgyí tévedések, csúsztatások, félígazságok és tendenciózus érvelések sokaságát tartalmazó monográfiája – illetve a mögötte álló doktriner koncepció – korántsem tartott számot közmegegyezésre a korszakban, s később sem. Míg az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya 1951 decemberében tartott nyilvános vitaülésén Sötér István, Kardos (utóbb Pándi) Pál, Rubinyi Mózes és mások csak apró kiegészítésekkel éltek Király István Mikszáth-előadásához hozzászólva,

Barta János elsőként 1961-ben közölt grandiózus tanulmánya, a *Mikszáth-problémák* voltaképp Király teljes koncepcióját – miszerint az anekdotikus prózahagyományból és Jóкаи romantikájából induló Mikszáth pályája végén, nagyregényeivel eljut a „valódi” kritikai realizmusig – kérdőjelezte meg lehangoló érvelésmóddal. (BARTA János, *Mikszáth-problémák = Uő., Költők és írók*, Akadémiai, Budapest, 1966, 166–245.) Barta írása ugyan hivatkozásként bekeült a hatvanas években készült *A magyar irodalom története* könyvsorozat negyedik kötetébe, a Mikszáth-portrét jegyző Kovács Kálmán ennek ellenére is a Király-monográfiában kifejtett elképzelés alapján építette föl az életmű alakulásának narratíváját – ezt

[...] az 1949 után teljes pompájában kibontakozó hazai marxista irodalomtudomány épp egy olyan szerzői életműben, Mikszáthéban vélte megtalálni a kritikai realizmus előzményét, amelyet az első Nyugat-nemzedék „új komolysága” épphogy bírálat tárgyává tett, s idejétmúltnak ítélt.

▲ Jánossy Ferenc: *Hollókői asszonyok*, olaj, vászon, 80x60 cm, 1982
(Jánossy Képtár; HUNGART © 2025)

követően a professzionális Mikszáth-olvasás hosszú időre a romantika/realizmus-kérdés terméketlen túlragozásaként volt csak folytatható. Míg a Mikszáth Kálmán *Összes művei* kritika kiadás-sorozat vérvörös kötetei kíméletet nem ismerő gyorsasággal készültek az MTA Irodalomtudományi Intézetében (Király István vezetésével és Bisztray Gyula lelkiismeretes munkájával), a Mikszáth-olvasás hosszú időre kifulladt.

A Mikszáth-kutatás felívelő korszaka közvetlenül a rendszerváltozás utáni (irodalom)elméleti pluralizmussal van összefüggésben, jóllehet előzményei már jóval korábban, a próza fordulat kritikai reflexió tárgyává válásának időszakában regisztrálhatók.

A magyar irodalomban talán egyedülálló jelenség, hogy az értelmezői megközelítések jótékony elmozdulását Mikszáth esetében „nem a magyar irodalomtörténet-írás, hanem a magyar írók kezdeményezték és robbantották be”. (Császtvay Tünde, *Előszó = Mikszáth Kálmán emlékezete*, szerk. Uő., Osiris, Budapest, 2023, 30.) A Mikszáth alakját személyében – fikcionalizált szereplőként – is megelevenítő, az ötvenes évek világára a dualizmus korát vetítő, mikszáthian anekdotikus, metafikciós prózát

művelő Esterházy Péter 1977-es remekműve, a *Termelési-regény* (*kiassregény*) egy olyan vonulatnak lett, nem egyetlen, de mindenképp a leghatásosabb kezdeményezője, amely Mikszáth Kálmán furfangos elbeszélőművészetét a magyar posztmodern próza őseredeti előzményeként gondolhatta el. A többi, ahogy mondani szokás, már történelem.

A Mikszáth-kutatás felívelő korszaka közvetlenül a rendszerváltozás utáni (irodalom)elméleti pluralizmussal van összefüggésben, jóllehet előzményei már jóval korábban, a próza fordulat kritikai reflexió tárgyává válásának időszakában regisztrálhatók. (Példaképp: az 1980-as években az az Imre László láttatta új szemzőből a *Szent Péter esernyője* műfaji sémáit és emocionális-vitalisztikus világképét, aki nem sokkal korábban Esterházy sorra megjelenő műveinek volt az egyik legfontosabb kortársi értelmezője!) 1997-től egészen 2016-ig sorra jelentek meg kezdeményező erejű értekezések, konferenciakiadványok, tanulmánykötetek és tematikusan fókuszált műértelmező monográfiák Mikszáthról (a legfontosabbakat említve: Eisemann György, T. Szabó Levente és Hajdu Péter könyvei), amelyek a legkülönbözőbb megközelítésekkel inspirálódva állították új fénytörésbe az életmű kulcskérdéseit és kiemelt jelentőségű darabjait. Ebben az évtizedben a Mikszáth-szövegekánon hangsúlyai is jól láthatóan eltolódtak. Míg a marxista korszak értelmezői a három utolsó nagyregényt, a *Különös házasságot*, a *Nosztalgia* fiút és *A fekete várost* tüntették ki a figyelmükkel, a Mikszáth-reneszánsz „bestsellerei” az *Új Zrínyiász* és *A gavallérok* lettek.

S bár a Mikszáth-kutatás lendülete – talán szükség-szerűen – némileg lankadni látszik az utóbbi évtizedben, az értelmezéstörténet új korszakának lehet kiindulópontja az a Mikszáth-életrajz, amely 2024 végén jelent meg az Osiris Kiadó sorozatában. Császtvay Tünde Mikszáth-biográfiája (*Kettős tükörben. Mikszáth Kálmán élete és kora*) a korábbi életrajzi feldolgozások adatait, a Mikszáth-filológia tanulságait, az életmű szinkron kontextusait és a legfontosabb értelmezői megközelítések belátásait mérlegelve beszéli el (két nekifutásból, egyszer a Jókai-hatás felől, egyszer pedig Mikszáthra, az egyénre fókuszálva) e különleges írói pályát, amelyet – nincs kétség – még bőven nem merített ki az irodalomtörténeti kutatás. A 2020-as évek nem az innovatív Mikszáth-műinterpretációk évtizede – ám egy ilyen átfogó (dupla) életrajz megjelenése joggal kelti föl a reményt, hogy rövidesen egy új (újabb) „Kálmán bácsi” érkezik meg hozzánk, kései olvasóihoz, ama „roppant melegedésű” hévről leszállva.

Mikszáth-inspiráció

Mikszáth (a) posztmodern író. Esterházy Péter előfutára. Futnak: elől Mikszáth, utána Ottlik, Mátyás, majd a Péter. Úri cipőben, illatos melegítőben mind a hárman; a képeletemben így. Kálmán bácsi az országközi és parlamenti karcolatokkal teremti a magyar posztmodern prózát. (Hol van az még akkor? – kérdezheti az értő nép. Hát pont ott, azokban a mondatokban sarjad.) Kaparja a nyelve az országközi patkót, legalábbis a lelket, azok a mondatok valahogy kilógnak a korból. Nem mindegyik, van, amit a kor nélkül nem lehet értenünk, de a legtöbb azért kilóg. Állítom, az egy másik Mikszáth. Mármost ahhoz képest, ami megteremtődött bennünk, belénk plántálódott, belénk palócosodott, Pölö 1: „A büféhez még egy mellékterem lesz. Ha valamelyik képviselő feje megnehezül az italoktól vagy egyébtől – tudjon – *szobára menni*, hazafias mámorát kialudni.” Nagyon meglepődtem, amikor találkoztam azokkal a sorokkal. Élnek, ütnek, sok a derű bennük. Meg a költészet. Van, hogy szinte prózavers. Pölö 2:

„A minisztereknek külön szobáik lesznek: eddig csak székek urai voltak, most már »szobaurak« lesznek. A legújabb keletű »hónapos szobák«.” Tetszik hallani a mondatok mámoros ritmusát? Na, erről beszélnek. Nem hiába ihlette meg Esterházyt, meg mások után Kukorely Endrét is. Az *Országközi divatok* sajátos nyelvi regisztereiben ott énekel Mikszáth, ráadásul Kukorely is volt képviselő, megtapasztalhatta azt a szellemi restséget, cinikus nemtudást, ami olykor a parlamentben uralkodik, ugyanúgy, mint a nagy előd. De vannak még itt igazán nyelvileg boldog mondatok, Pölö 3: „Nagy vigasztalásukra szolgálhat ömértóságainak, hogy a nemzeti gúny is vándorló planéta, fut, kering lejjebb, feljebb és ki tudja, hol fog egyszer megállni?” Bevallom, nem voltam nagy Mikszáth-rajongó (eddig), mondjuk *A fekete várost* eddig is el tudtam képzelni egy súlyos Netflix-sorozatként, már amennyire emlékszem rá gyerekkoromból, de ezek az éles, színes szövegek abszolút meggyőztek. Emelem irodalmi kalapom.

Sopotnik
Zoltán

Mikszáth Jókai-komplexusáról

Milbacher Róbert

▲ Preiszler József: *Pilvax*, színezett tollrajz, 19. század (Wikimedia)

►► Jókai Mór önarcképe, tinta, papír, 28×22 cm, 1849 (Wikimedia)

A két író tanítvány–mester viszonyon alapuló kapcsolatát mára alaposan feltárta a kutatás. (CSÁSZTVAY Tünde, *Kettős tükörben. Mikszáth Kálmán élete és kora*, Osiris, Budapest, 2024, 33–199). Mikszáth a *Komáromi fiútól* a különféle Jókait méltató cikkeken, nekrológon át az életrajzig egyértelmű tanúságát adja a mestere iránti elkötelezettségének. Ennek beszédes példája a Mauks Kornéliának írott 1882. július 24-i levelének kijelentése is: „Jókait kell tovább folytatnom az ő halála után. Én ugyan sohase lehetek olyan valódi óriás, de kell, hogy éppen olyan fényesen álljam meg ezt a helyet.” (MIK-SZÁTH Kálmán *Levelezése 1865–1884*, s. a. r. MÉRE-INÉ JUHÁSZ Margit = Uő. *Összes művei*, XXIV., sorozatszerk. BISZTRAY Gyula – KIRÁLY István, Akadémiai, Budapest, 1961, 193).

Ebben a megjegyzésben egyszerre fedezhető fel a dicsekvés, miszerint csak Jókai nagyságához mérhető az ő tehetsége, és a panasz, miszerint soha nem

haladhatja meg mesterét. Vagyis éppen annak a szorongásnak ad hangot, amely a mindenkori későn jött író sajátja elődje meghaladhatatlannak érzett teljesítménye láttán. Egyetlen reménye a mester művének folytatása, ami önmagában is lehet a nyilvánvaló hatásiszony legyőzésének egy útja, hiszen végső soron az utód teljesítheti be a minden teljessége mellett is befejezetlennek tűnő életművet. Persze nem rajta múlt, hogy alig élte túl szellemi atyját, így a folytatásra tett ígéretét nem tudta beváltani.

Mindemellett sem a rajongás, sem a szorongás nem magyarázza azt a tényt, hogy Mikszáth miért nem vált a számos Jókai-utánzó egyikévé, annak ellenére sem, hogy a Mikszáth-befogadás egy markáns iránya, ha nem is epigonként jegyzi, de Jókai felől olvassa Mikszáth műveit, „új Jókait” látva benne. Ez még akkor is igaz, ha a Gyulai Pál és Péterfy Jenő-féle Jókai-értékelés terébe emelik be Mikszáthot is, annak minden elnagyolt, egyoldalú

Egyetlen reménye a mester művének folytatása, ami önmagában is lehet a nyilvánvaló hatásiszony legyőzésének egy útja, hiszen végső soron az utód teljesítheti be a minden teljessége mellett is befejezetlennek tűnő életművet.

Mikszáth Jókai felőli olvasata nem kínál magyarázatot arra, hogy a posztmodern miért tartotta Mikszáthot etalonnak, kis túlzással a posztmodern próza előképének.

ítéletével együtt. Jó példa erre Ambrus Zoltánnak *A két Trenket* és a *Szent Péter esernyőjét* egy kalap alá vonó, lesújtóan sommás ítélete: „Mintha csak arra való volna nekik az írás, hogy eltitkolják vele a gondolataikat.” (MIK-SZÁTH Kálmán, *Regények és nagyobb elbeszélések*, s. a. r. BISZTRAY Gyula = Uő. *Összes művei*, VII., sorozatszerk. BISZTRAY Gyula – KIRÁLY István, Akadémiai, Budapest, 1957, 262.) Jókai és Mikszáth ebben a szövegben mintha tökéletes harmóniában és magától értetődő természetességgel kerülnének egy platformra. A kritikus a két szerző műveiben felfedezni vélt naivitást mindennemű gondolatiság és a reflexió hiányaként értelmezi, amivel ezt a prózatörténeti hagyományt is megfosztja a világértelmezés lehetőségétől. Ezzel legfeljebb szórakoztatásra, léha időtöltésre tartja jónak e műveket, egyenesen a ponyvairadalomba sorolva be őket.

Mikszáth Jókai felőli olvasata nem kínál magyarázatot arra, hogy a posztmodern miért tartotta Mikszáthot etalonnak, kis túlzással a posztmodern próza előképének. (Például Esterházy Péter a *Termelési-regényben* miért éppen Mikszáth pocakján gurigázik egy teniszlabdával.) Tudományos kontextusba helyezve a kérdést: vajon hogyan egyeztethető össze Mikszáth Jókai praxisának folytatására vonatkozó programja, és az ezredforduló szakirodalmának paradigmaváltásával előtérbe kerülő relativista Mikszáth-kép (TAKÁTS József, *Mikszáth-szövegek relativizmusa* = Uő., *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Kijárat, Budapest, 2007, 281–303), amely ironikus, már-már filozofikus tudatosságot rendel az életműhöz. Persze ennek is megvan az előzménye a Mikszáth-irodalomban, mégpedig az Oláh

Jókai Mór levele Mikszáth Kálmánnak

Kedves Elnököm!

Holnapután vasárnap!
Itt lesz a Pista!
Lesz malacpörkölt!
Csinálhatsz 4 szőlőt, 3 ultimót!
Megtraktállak sajáttermésű fűgével.
Mondok neked szenzációs újságot!
Instanciával járulok a kedves feleségedhez, hogy eressen el!
Csak eljössz!
Látod, szegény Pistának múlt vasárnap diurnumatlan kellett haza fogaskerekűzni. Van benned felebaráti szeretet? Aztán piros tintával is írok.
Maradok érdemeden is felül szerető

igaz közkatonád,

Svábhegy, 1896. 14/8.

Jókai Mór

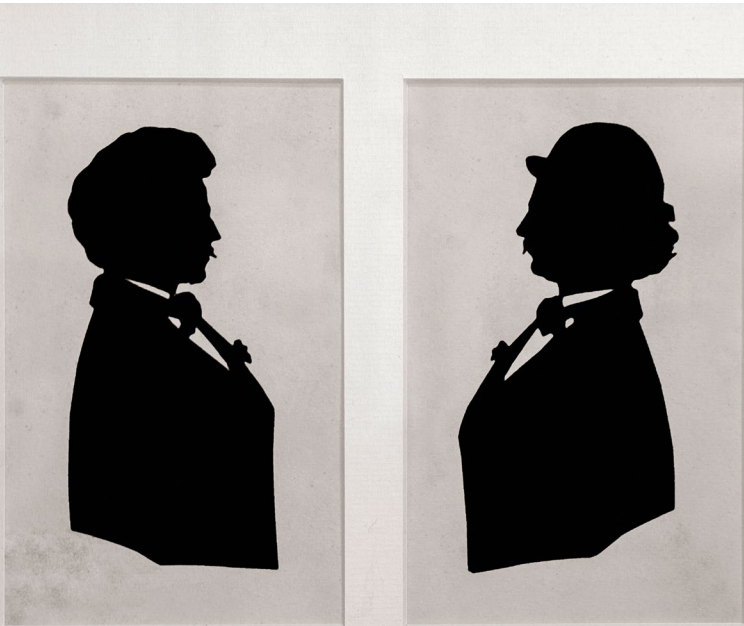

Mestere nagyságának
elismerése mellett
megpróbálta annak hatását
levetkőzni, vagyis kijutni
Jókai nyomasztóan hosszúra
nyúló és mindent befedő
árnyékából.

Gábortól Karácsony Sándoron át részben Schöpfungin Aladárig tartó „cinikus Mikszáth”-portréban.

Az igazság és a valóság relativizálása valóban markáns része a mikszáthi életműnek: „Sajnos, a világon semmi sem állandó; még az igazságok is csak ideiglenesek. Éppúgy megeszi őket az idő, mint vasat a rozsdá.” – írja 1906-ban Mikszáth. (MIKSZÁTH Kálmán, *Előszó* [Avagy miért gondolom ezt a mesegyűjteményt hasznosnak?] = Uő. *Művei*, XV., [összeáll. DOMOKOS Mátyás,] Magyar Helikon, Budapest, 1970, 384.) Ám ez nehezen egyeztethető össze azzal a monista felfogással, amely a Jókai-regények világát jellemzi, hiszen a mester számára minden küzdelem, intrika tétje az eleve tételezett egyetlen igazság diadala vagy ritkább esetben bukása. Ehhez képest a mikszáthi univerzumban minden valóság konstruált és viszonylagos.

▼ Karel Klíč: *Árnyképek*
Mikszáth Kálmánról,
Budapest, 1872 (MTA
KIK Kézirattár; kiállítva
a horpácsi
Mikszáth Kálmán
Emlékházban, foto:
Czimbál Gyula)

Ezen előzmények fényében könnyű belátni, hogy ha igaza van a hatásiszony- elméletnek, akkor Mikszáthnak mint „erős költőnek”, vagyis autonóm eredeti alkotónak valóban nem lehetett könnyű dolga. Mestere nagyságának elismerése mellett megpróbálta annak hatását levetkőzni, vagyis kijutni Jókai nyomasztóan hosszúra nyúló és mindent befedő árnyékából. Az a néhány megnyilatkozása, amely a Jókaival szembeni versengést fogalmazza meg, mégiscsak azt sugallja, hogy természetszerűleg a követés és a folytatás mellett a meghaladás és a továbblépés is ott munkál a fiatal íróban.

Beszédes példa a dicsekvő és félreértésen alapuló levele Mauks Ilonának:

„Itt küldöm továbbá a »Lloydot«, a mai számot, mely szól a német könyvről, mert e tekintélyes lap recenziója korsakszerű, <azért, mivel Jókai fölé helyez rangban> kimondja, hogy hozzám hasonló élő írója egyetlen nemzetnek sincs, s kimondja a legvégén, hogy a mi hazánk nagy dicsőséget és diadalokat fog aratni műveimmel az egész földtekén.” (MIKSZÁTH Kálmán *Levelezése 1865–1884*, 187.)

Kérdés, hogy egy ilyen gigantikus életművön, mint Jókaié, hol találhat fogást az utód, ha meg akarja azt haladni, vagy legalábbis valamiféle eredetiségre, autonómiára törekszik. Egy lehetséges válasz a Jókai-életrajz sajátosságainak vizsgálatával adható. Talán nem áll messze a valóságtól, hogy Mikszáth a Jókai-életrajz megírásával úgy érezhette, sikerült megtalálnia azt a szabadgyökört a Jókai-jelenségben, amelyhez kapcsolódva saját életművét emancipálhatta, kivonhatta mestere gyámsága alól.

A Jókai-életrajz bírálóinak egy része nem véletlenül olvasta regényként Jókai életét, vagyis túlságosan fikcionalizált történetként, nem pedig valódi pozitivistá, vagyis tényekre építő tudományos műként. Mikszáth persze ezt tudatosan egy korábbi, 19. századi életrajzírói hagyomány szabályai szerint

végezte el, ugyanakkor tudnia kellett, hogy az előd életének regényesítése nagy hatalmat és felelősséget ad az utód kezébe. Nyilvánvalóan tisztában volt azzal, hogy mestere innentől fogva úgy marad meg az utókor emlékezetében, ahogyan ő azt megírta. Erről tanúskodnak Jókaival és az *Erdély aranykora* című regényével kapcsolatos szavai, amelyek bizvást érvényesíthetők saját Jókai-képére is: „Olvas-hatsz utána száz történelmet, Apafi vagy Teleki Mihály mégis csak az marad, aminek Jókai állította be.” (MIKSZÁTH Kálmán, *Jókai Mór élete és kora*, I., s. a. r. REJTŐ István = Uő. *Összes művei*, XVIII., sorozatszerk. BISZTRAY Gyula – KIRÁLY István, Akadémiai, Budapest, 1960, 187.)

A Budapesti Napló 1907. január 9-i számában az életrajzot bíráló Kosztolányi is hasonló észrevételt tesz az emlékezet irányításának hatalmáról:

„A nagy géniuszt végleges szobrát ma még nem faraghatta ki, de írói fizionómiáját ő örököltette meg. A pompás magyar koponyára ő öntötte a halotti lárvát... Ehhez fog, ehhez kell fordulnia annak, ki századok múltán megalkotja írói szobrát, mely abba a Panteonba kerül, ahol a magyarság és az emberiség legnagyobbjai nyugszanak!”

(MIKSZÁTH Kálmán, *Jókai Mór élete és kora*, II., s. a. r. REJTŐ István = Uő. *Összes művei*, XIX., sorozatszerk. BISZTRAY Gyula – KIRÁLY István, Akadémiai, Budapest, 1960, 261.)

▲ Zádor István: *Árvíz*,
szén, papír, 22×33 cm
(Kieselbach Galéria,
HUNGART © 2025)

A Jókai-életrajz bírálóinak egy része nem véletlenül olvasta regényként Jókai életét, vagyis túlságosan fikcionalizált történetként, nem pedig valódi pozitivistá, vagyis tényekre építő tudományos műként.

Mikszáth tehát saját gyermekének elvesztését mint az általa átélt legnagyobb szenvedést állítja szembe Jókai naiv és harmonikus derűjével.

▲ Ferraris Artúr: *Történelmi tarokkparti*, olaj, vászon, 74×103 cm, 1894 (MNMKK – Petőfi Irodalmi Múzeum)

A fikcionalizált Jókai-kép a nagy mesemondó mese-ként, nem valóságosként történő kanonizálásának szolgálatában áll, amely csupán egy közvetítő elbeszélő értelmezésén keresztül teszi elérhetővé a mestert. Innentől kezdve pedig a Jókai-életművet csak Mikszáth közvetítésével lehet olvasni.

Mikszáth Jókai-értésének legfontosabb eleme a természetesség, amely a narráció naivitásában, reflektálatlanságában realizálódik: „Olyannak látszik, amit ír, mintha magától nőtt volna. Az ember észre sem veszi, hogy olvas, hanem csak átnéz egy történetet.” (MIKSZÁTH, *Jókai Mór élete és kora*, I., 89.)

Mindennek a funkciója a fantázia és az illúzió dominanciája a befogadóra tett hatásban: „Míg kezünkben van könyve, teljesen varázsa alatt állunk, mintha nem is igaz dolgokat idomítana át mesékké, hanem mesét tenne igazakká.” (*Uo.*)

Mikszáth Jókai-értelmezése valójában nem különbözik radikálisan a Gyulai–Salamon–Péterfy-iránytól, amennyiben elfogadja azokat a kifogásokat, amelyeket Jókai kritikus ellenfelei megfogalmaznak.

„Különösen Gyulai Pál és Salamon Ferenc buzgólkodtak ebben, kik Jókai lélektani botlásait, történelmi, helyrajzi és természetrajzi megbízhatatlanságát, léhán fölépített meséit, jellemfestési fogyatékoságát állították élénk világításba a közönség tapsaival szemben. Hiszen e kritikákban volt némi igazság. Jókai kétségtelenül lényeges hibákban szenvedett. De [...]” (*Uo.*, 197.)

[...] a „cinikus” Mikszáth kényszerűségéből, éppen elődjétől való különbözőség vágyától és kényszerétől hajtva alakította ki sajátos, a posztmodern által is felkapott poétikai megoldásait, amelyek inkább ösztönös, mint tudatos módon hozzák létre az ábrázolt valóságok relativizáló elbeszéléseit az életművében.

Csak hogy Mikszáth nem tekinti hibának mindezen fogyatékoságokat, hanem Gyulai Pál kritikájának egy passzusát a szerző vélhető intenciójának ellenében felhasználva (vagyis, hogy Jókainak kitűnő elbeszélő tehetsége van), éppen ezt tartja a legfontosabb próza-poétikai erényének, és Jókaihoz a prózahagyomány egy önálló irányát kapcsolja.

Ezen tétel életrajzi forrásvidékének bizonyítására szolgál az életrajzban Jókainak mint örök gyermeknek a megrajzolása, amely a mesélőkedvvel és a fantáziával, a naivitással, természetességgel és reflektálatlansággal van összefüggésben. Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy ez a gyermeki reflektálatlan állapot csak azért lehetséges Jókainál, mert nem ismeri a szenvedést. És ez az a pont, ahol szokatlan módon az önéletíró önmagát pozicionálja anélkül, hogy konkretizálná az elmondottakat: „Nem voltak gyermekei, nem volt soha kis koporsó a házában... / De minek folytassam. Ezer szóval se mondhatnám meg jobban: sohasem volt a házában kis koporsó...” (MIKSZÁTH, *Jókai Mór élete és kora*, II., 151.)

Mikszáth tehát saját gyermekének elvesztését mint az általa átélt legnagyobb szenvedést állítja szembe Jókai naiv és harmonikus derűjével. A szenvedés kiemeli a szubjektumot a világ naiv szemléléséből, vagyis reflexióra kényszeríti. Mikszáth tehát, miközben követi mesterét, mindezt reflektáltan, vagyis metaszinten teszi, ami az irónia illúzióját kelti – emiatt szeretett bele a posztmodern Mikszáthba, és innen eredhet a cinikusság vélelme is.

Mindezt Schöpflin már a Nyugatban 1910-ben megjelent cikkében is pontosan leírja, szinte tipologizálva a Jókai és Mikszáth közötti különbségeket, amelyek éppen az utódnak az előd poétikájára, világlátásra való szükségszerű reflexiójából fakadnak.

„[...] Mikszáth nagyobb, öntudatosabb művésze a stílnak. Jókaiából indul ki, de

mindent tovább fejleszt, ami Jókai stíljében szépség és elejt mindent, ami szépség-hiba. [...] Jókaié marad az úttörés dicsősége, a magyar elbeszélő stílust ő szabadította fel bilincseiből, de megérzik rajta a küzdelem nyoma, amelylyel ez a felszabadulás járt. Ő a vagyonszerző, még itt is, ott is meglátszik rajta a parvenü, Mikszáth az örökös, aki a készet kapta, a vagyonban nőtt fel, tehát szében tudja felhasználni.”

(SCHÖPFLIN Aladár, *Mikszáth Kálmán*, Nyugat 1910/8., 506–507.)

Mindezek fényében összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a „cinikus” Mikszáth kényszerűségéből, éppen elődjétől való különbözőség vágyától és kényszerétől hajtva alakította ki sajátos, a posztmodern által is felkapott poétikai megoldásait, amelyek inkább ösztönös, mint tudatos módon hozzák létre az ábrázolt valóságok relativizáló elbeszéléseit az életművében. Abból építkezett tehát, amit Jókai meghagyott neki.

▼ A horpácsi Mikszáth Kálmán Emlékház kiállításának részlete (fotó: Czimbal Gyula)

